Її звали Наталею. Вона була маненька, їй було тільки сім років. Мати її вмерла років уже з півтора, батько був каліка, та ще й п'яниця. П'яницею він був іздавна, але поки не був калікою та жива була жінка, то він якось там хазяйнував на своєму клаптику землі. Але він, підковзнувшися, впав на льоду, переломив собі руку й тоді вже мало що міг робити. А тут жінка вмерла. Він зовсім розпився, прогайнував господарство, продав землю,— зосталася сама обідрана хатка. Він мало коли бував дома, а в тій хаті сиділа Наталя.

Сиділа й голодувала. Добрі люди помітили, що вона голодує, почали закликати її до себе обідати, а потім якось поклопоталися за бідну сироту, щоб узято її до сирітського дому. Наталю відвезено до губернії й там здано до того дому.

Добрі люди казали, що Наталі буде там краще. Вона й сама силкувалася так думати, але чогось їй страшно було туди їхати.

Як приїхала, то стало все її життя по-новому.

Дома вона голодувала часом, а як не голодувала, то наїдалася хліба та порожнього борщу з буряками, бо каша не щодня бувала; а тепер вона могла їсти добру смачну їжу щодня і скільки схотіла. Дома вона ходила в драній, латаній та задрипаній одежі, а тут була в неї одежа чистенька: влітку — легенька, взимку — тепленька, саме добре. Дома вона мерзла в обідраній, нечупарній хаті, спала на голому полу, тільки в голови підмостивши поганеньку подушечку, а тут хати були великі, чисті, теплі, і спала вона на м'якому ліжку, засланому тоненькою ряднинкою. Дома її батько п'яний лаяв, а часом бив, а тут ніхто не бився, не лаявся: коли що треба було робити чи не робити, то начальниця просто веліла чи забороняла завсігди спокійним, рівним, однаковим голосом,— вона навіть не кричала ніколи. Це нове спокійне життя в достатках спершу здавалось Наталі, після її вбогого сільського життя,

якимись розкошами, якимсь пишним, панським, трохи не царським, життям.

А все ж Наталі тяжко було жити.

Чому?

Вона була зовсім чужа серед цього життя.

З самого початку їй довелося звикати до багатьох речей, цілком їй нових,— починаючи з завички їсти м'ясо не руками, а ножем та виделкою. Вона ніяк не вміла пристромити шматок м'яса в борщі виделкою, а тоді відрізати його ножем: звичайно шматок вискакував з-під ножа і з-під виделки й ляпав додолу або на коліна Наталі чи якій подрузі, а борщ розхлюпувався на стіл. Обляпана подруга сердилась і казала: "От, ляпало недотепне! Селючка!"

Олександра Петрівна, начальниця, завважала Наталі, що так не можна робити, що треба бути обережною та охайною. Дівчина й сама це добре знала, дак коли ж вона ніяк не могла керувати тими струментами! Зараз же, другого дня, вона знову те робила, а Олександра Петрівна веліла їй виходити з-за столу й обідати самій окремо після всіх. Вона мовчки покірно виходила з-за столу й сідала в куточку. Вона дивилася на дівчат, як вони всмак обідали, весело сміялися, як не було начальниці (хоч їм сміятися за обідом і заборонювано), і дожидалася своєї черги. Врешті дівчата починали вставати, соваючи та стукаючи ослонами, деякі зараз бігли з хати, а деякі зоставалися прибирати зо столу, начальниця виходила. Тоді Наталя мусила йти обідати. їй хотілося їсти, й вона мовчки сідала за стіл. Діти часто бувають нежалісливі,— обляпана Наталиним борщем подруга, а за нею й ще дехто починали кричати на Наталю:

— Селючка обіда! Ляпало обідаї Тікайте, а то всіх пообляпує.

Наталя кидала їсти. їй було сором, тяжко, хотілося плакати, але вона не плакала, тільки губи в неї тремтіли і все її обличчя якось кривилося. Вона спускала свої великі темні очі додолу, її довгі вії виразно визначалися тоді на зблідлому обличчю. Так вона сиділа мовчки, аж поки дівчата облишували її й бігли в садок. Тоді вона вставала, голодна йшла в якийсь закуточок і ховалася там так, щоб ніхто не бачив, і сиділа доти, аж поки голосно дзенькне дзвоник, кличучи всіх до вечірньої науки. Вона вся здригалася з несподіванки, тоді тихо вставала і йшла.

Потроху вона одначе звикла обідати так, як і всі, але дівчата все ж дражнили її ляпалом. Це нечупарне прізвище ніяк не приставало до її тоненької невеличкої постаті з чорноволосою голівкою, до її замисленого обличчя з великими засмученими очима. Але вже як приложили, то так воно й зосталося.

І з одежею клопіт. Це була зовсім не та сільська одежа, що в ній звикла ходити Наталя,— та була така проста. А в їй Наталя почувала себе ніяково. А найгірше спершу було те, що вона не вміла якось сама в неї вбиратися. Копається, копається й нічого не вдіє. Треба дожидатися, поки Маринка, подруга, до неї трохи прихильна, пособить. Але поки та поспіє, аж тут уже — дзень! дзень! дзень! — кличе дзвоник до снідання. Поспішається Наталя, руки в неї тремтять... боїться вона опізнитися, бо скоро дзвоник задзвоне, зараз бігти треба.

Та потроху й до одежі Наталя звикла. Але ніяк не могла звикнути до панської мови. Вона її дуже погано розуміла, їй казано надіти іншу "юпку", а вона не розбирала, що це говориться про спідницю, і вдягала пальто — ту юпку, що зверху вдягають;

Її посилано в "чулан", а вона йшла навмання в якусь хату, бо не знала, що воно і де воно той "чулан"; їй велено вчитися "прилежно", а вона ніяк не могла зрозуміти ..— навіщо це, вчачися, треба лежати, коли їй краще сидіти. Багато її подруг, хоч і самі були такі спершу, але тепер сміялися з неї, а Олександра Петрівна звала її нерозумною й казала, що вона зовсім погано вчиться. Наталя справді погано вчилася, але не

через те, що ніби нерозумна була, ні! Дома вона все розуміла, дотепна була розмовляти, знала безліч казок та пісень. Ніхто з її подруг сільських краще від неї не вмів співати, а казки оповідаючи, вона голосом силкувалася вдавати тих звірів чи людей, про яких казала. А тут-тут вона була нерозумна, бо ніяк не ррзуміла тих слів, "що в книзі попписано"... Вивчившися врешті читати, вона насмішила весь клас, бо прочитала: "Усердно занялся делом", а переказала те так: "У середу занявся дом".

— І сгорєл? — спиталася, глузуючи, вчителька.

— І згорів...— одказала Наталя, але, почуваючи, що щось не так і страшенно червоніючи, зараз же додала: — Ні, цього в книзі не написано...

Голосний регіт не дав їй далі казати. Увесь клас реготавсь, аж сльози втирав. І в Наталі забриніли на очах сльози, але не з сміху.

З цього часу її прозвано Середою, а Ляпалом звати облишили.

Увесь клас нашорошував уха, як Середа вставала проказувати вивчене: вона не тільки погано його знала, а ще й завсігди казала якусь кумедну нісенітницю, звеселяючи тим нудну лекцію.

А як вона щиро вчила ті завдання, скільки вона працювала, щоб їх знати, щоб не бути посміхом усьому класові! І не могла, досі не могла подужати незрозумілої книжки. І ця книжка робила з її головою щось дивне. Наталя блукала по їй очима й думкою, так, як дитина блукала б темної ночі серед невідомого безкрайого степу, шукаючи шляху додому. Вона стільки разів помилялася, стільки разів її осміяно за ці помилки, навіть карано, що вона тепер не була певна ні в одному слові, чи розуміє його, як треба. Написано "масло",— може, це й справді те масло, про яке досі знала Наталя, а може, й щось зовсім інше: адже думала вона, що "орать" — це на полі орати, а сьогодні її вилаяно дурною й сказано, що

це значить — репетувати; або от учора: вона думала, що "рожа" то квітка така, а їй кажуть, що це — пика... Може, й з маслом так буде... І потроху Наталя зовсім перестала вірити своїй голові; вона вірила тільки тому, що скаже вчителька, а своя думка в неї замирала, переставала жити, працювати. Дівчина справді ставала дурною. Знаючи себе і своє знання, вона боялася того класу як огню і тим ще гірше робила собі, бо страх вигонив у неї з голови й те, що та.м удержувалося так-сяк.

Еге, вона боялася класу і вся здригалася враз, почувши, як ударить голосний дзвоник, наказуючи їй до того класу йти. "Дзень-дзень-дзень!" — розкотиться скрізь, а їй так і выявиться, як вона стоїть перед учителькою, блідне, червюніє, знову блідне, мучиться, силкується щось ізгадати — і нічого не може...

Ох, цей уже їй дзвоник! Як він їй упікся! Він дзвонив на день шістнадцять разів! Другого ж дня, як вона приїхала сюди, її вразив цей дзвоник.

Був ранок, і вона ще спала. Їй снилося рідне село й те, що так часто бувало з нею справді.

Зелена-зелена, кв.ітками змережена, лука, на тій луці вона з дівчатамиї бігає й грається. Ясно сяє над їми небо, пишно пахнуть, навкруги квітки, всміхаючися до неї своїми червонимиї, блакитними, жовтенькими блискучими личками... Дзвінко та весело розкочується по всій луці дитячий гаїмір, сміх. І так їм, дітям, гарно, так без міри гарно йі весело, що тільки пташкам вільним, щебетливим вільніше й веселіше, ніж їм... Та й вона, Наталя, мабуть, уже пташкою стала, бо ось уже вона не на луці, а на вербі гіллястій над водою,— широко-широко розлилаася весняна вода, пойняла луки, городи, і верба тая, де Наталя сидить, теж у воді, аж гілля в їй купає... Сіидить Наталя й голосно веснянки вигукує:

Розлилися води

На чотири броди...

І далеко по воді розлягається тоненький голосок:

Соловей щебече,

Садки розвиває...

Розвилися садки, та густі-густі — як ліс. І справді, це вже не садок, а ліс густий, а під дубком сидять вони вдвох: Наталя та її подруга Оксанка... Це вони сюди заховалися від батька Наталиного: він прийшов додому п'яний і хотів Наталю бити, а вона вирвалась і втекла, і тут вони з Оксаною заховалися... Вони одна одну так люблять... Обнявшись, оповідають одна одній про своє горе й щастя... Старша й дужча Оксана пригортає до себе маленьку Наталю, пригортає й цілує... Ох, як гарно, як любо! Коли це відразу як гримне щось над їми... Озирнулися вони,— аж позад них батько Наталин п'яний... Скрикнула Наталя як несамовита, схопилася й побігла...

— Стривай! Куди ти? Чи вона здуріла? Кілька рук ухопило її, держать. Вона розплющує очі й бачить, що нема ні лісу, ні Оксани, ні батька,— круг неї дівчата, держать її й говорять:

— Як ісхопиться сонна, як побіжить!.. Чого ти? Наталя спершу не знає, що їй казати, тоді відмовляє:

— Злякалася... щось загриміло...

— Загриміло? От дурна! Та то ж у дзвоника вдарено, щоб ми вставали.

Озирнулася Наталя й бачить, що круг неї дівчата встають, убираються... Ще вся тремтячи з переляку, вона й собі почала

вбиратися, коли це знову несподівано вдарив дзвоник і примусив її здригнутися...

Тяжко-сумний був той день Наталі. Вона почувала всією своєю душею, що минулося її щастя, що не побачить вона села рідного, лук квітчастих, гаїв зелених; не обніме її, не пригорне, не приголубить Оксанка... Сльози бризнули з очей у Наталі, як вона згадала Оксанку... Як вона житиме тут без неї? Тут і дівчат багато, та всі вони не такі: всі чужі, нема рідних, нема подруги... Вона втекла від їх, забилася в куточок і сиділа там мовчки. Діти знайшли її, силкувалися витягти звідтіля, займали її, але вона мало й озивалася. Деякі сміялися з неї, що вона така дика, деякі жаліли її, але й ті, що жаліли, не були такі, як Оксанка, і Наталі вони були чужі. Вона сиділа й мовчала. Діти її кинули.

І пішли дні за днями. Серед людей жила Наталя в самотині. Жила? Ні, вона не жила. Вона слухалася — дзвоника. Дзвоник будив її — вона вставала, кликав снідати — вона йшла, велів учитися — вона вчилася, випускав з класу після лекції і знову наказував сідати — вона слухалася. І так усе: сон, їжа, гулянки, наука — все дзвоник велів, промовляючи своїм гострим, ухові дошкульним голосом. Тепер у неї не було своєї волі — він усю забрав. А вона не звикла до цього. Вона звикла, рано вставши, вибігати на волю і ввесь день робити, що хочеться: бігати, сміятися, борюкатися, плюскатися в чистих хвилях оточеної зеленими очеретами річки. Ото життя! А тут нема життя, бо він одняв волю.

Їй стало здаватися, що він живий і що навіть начальниця слухається його й через те вона така завсігди однакова... Її, Наталю, дзвоник знає і вмисне так вигукує, бо хоче їй дошкулити. Вона, звісно, знала, що це не так, але не могла збутися тієї думки. І вона зненавиділа його.

Вона зненавиділа його всією своєю душею, всім своїм серцем, всіма своїми думками. Темними ночами вона думала про те, як би його збутися. Розбити? Але ж він міцний і високо висить. Утекти від його? Не було куди.

Зненависть задавлена почала перемінятися на од чай. Ніколи Наталя не вирветься з тієї тюрми, не збудеться свого ворога. Хіба що надзвичайне зробиться. Може, хата ця, тюрма ця, згорить? Може, проженуть її відціля? Може, батько схоче назад її забрати? Може... багато ще дечого думало бідне дівчатко, але нічого того не робилося, і вона знала, що нічого й не зробиться. Безнадійність страшна обняла Наталю...

А життя йшло все одним ладом. Вона їла, пила, спала, вставала не з своєї волі, а з чужого наказу. Незрозуміла їй шкільна наука пригнітила їй мозок, упевнила її, що вона, Наталя, дурна, нічого не хоче сама розуміти й повинна робити одно тільки: питатися старших та їх слухатися. Коли хочеш ступнути, то спершу спитайся, а тоді вже ступни. Інші дівчата часто дурили начальницю: робили крадькома, не питавшися. Вона так не могла: дуже вже пригнічена в неї голова була.

Може, ще занадто правдива була й занадто полохлива. І вона жила дивним життям: життям без своєї волі, без надії. З покірним нерозумним виглядом вона слухалася всього, що їй велено, не робила нічого, чого їй не наказувано. З подругами мало коли й гралася, але часто ховалася від усіх у садку й сиділа в гущавині сама нерухомо. Спершу вона ховалася таким робом, щоб виплакатися, а тепер рідко коли плакала, а тільки сиділа й дивилася: як листя зелене коливається, як жучок лізе. їй подобалося це: їй тоді було спокійно. Подругам і начальниці вона здавалася байдужою до всього, і дівчата вже продражнили її Сонною Середою — така вона була з погляду. Хоч вона спала мало: вночі більше лежала тихо, нерухомо і згадувала, як листя зелене коливалося, як жучок ліз... Іноді своє село згадувала... В душі маленькій, дитячій глибоко й далеко від людського ока ховався тяжкий біль... І ніколи не переставало боліти.

У дворі в їх був глибокий-глибокий колодязь. Одного разу, як витягано з його воду, Наталя перехилилася через цямриння й дивилася вниз. Глибоко-глибоко блищала там вода. Як далеко!..

— Не перехиляйся, бо впадеш та й утопнеш,— сказали їй дівчата.

— То що? — спиталася Наталя.

— От дурна! То жити не будеш.

Вона знову хотіла сказати: то що? — та спинилася й не сказала.

Але другого дня, як нікого поблизу не було, вона знову підійшла до колодязя й почала зазирати в його. її чогось тягло туди. Саме в цю мить дзенькнув дзвоник, і вона аж уся затремтіла. Але дивна річ: з того дня, тільки почує вона дзвоника, зараз їй згадується колодязь, і глибоко-глибоко блищить у йому вода. Що, як упаде вона в колодязь, то чи довго падатиме, поки води досягне?

З того часу думка про колодйзь не покидала її. Ворог її, дзвоник, шістнадцять разів на день нагадував їй про його. Як він дзвонив, їй здавалося, що він так і вимовляє: топись! топись! топись! Він зучив її до цієї думки, і ця думка запанувала над нею цілком.

От тільки що перехилятися через цямрину Олександра Петрівна гостро заборонила...

Але ж ця думка так її пече...

Вона мало не зовсім перестала спати за нею.

Запаморочена голова мало що стала розуміти до пуття. Вона не працювала, в їй цілком запанувало тільки дві речі: глибокий-глибокий колодязь і заборона перехилятися в його...

Одного разу Наталя обібрала такий час, що Олександра Петрівна сама була в своїй хаті. Вона підійшла до її дверей і постукала. Серце в неї замирало...

— Хто там? — озвалася Олександра Петрівна.

— Це я.

— Хто?

— Наталя.

— Чого тобі? Іди.

Вона ввійшла і стала біля порога. Олександра Петрівна сиділа за столом і щось писала, її худе, сухе обличчя виразно визначалося проти вікна своїм профілем. Як і завсігди, воно було спокійне, без усміху.

Наталя стояла й дивилася на неї.

— Ну, дак чого ж тобі? — І начальниця повернула голову до Наталі і, з пером у руці, дожидалася, що та скаже.

— Олександре Петрівно, дозвольте мені втопитися в дворі в колодязі! — промовила несміливо дівчина.

— Що?!

— Дозвольте мені втопитися...

Олександра Петрівна встала, підійшла до неї ближче і глянула на неї.

— Ти хвора?

— Ні.

— Дак що ж ти кажеш?

— Я кажу... Я не хочу тут жити... Я хочу втопитися... Дозвольте мені...

— Не смій цього й думати! — аж скрикнула начальниця (Наталя ще не чула, щоб вона коли кричала).— Бач, що вигадала! Я тобі велю не думати про це ніколи! Чуєш?

— Чую...

— Я тобі забороняю це. Розумієш?

— Розумію.

— Іди!

Дівчина тихо повернулася й вийшла.

Слідком за нею вийшла й начальниця — наказати своїй помічниці, щоб та пильнувала нерозумну дівчину.

Того ж дня колодязь накрито віком і те віко замкнено.

І того ж дня Наталя занедужала, і нездужала довго... хоч і встала-таки...

У Чернігові, 1897.